

Шульга М.О. Етнічна самоідентифікація особистості. – Київ : 1996.

Anderson B. R. O'G. Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism (Revised and extended. ed.). – London : Verso. p. 224. Retrieved 5 September 2010. 1991

Gellner E. Nations and Nationalism. – Ithaca : Cornell University Press, 1983.

Hobsbawm E.J. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990.

G.Kisla. Ethnic identity as a factor of etnointegration in a multiethnic society.

Ukrainian state is a multiethnic society and the so is the presentation of a wide range of ethnic identity. The study of ethnic identity is very important for the progressive development of Ukrainian society. Ethnic identity is a subjective diagnosis for individual ethnic groups. The main features of ethnic identity: the place of residence, language, historical past, especially psychology, auto-stereotypes, traditions, ethnic culture. Ethnic identity is a factor of ethnic distance and has the form of presentation: isolationism, nationalism, separatism. The study of ethnic identity, its specificity, the characteristics of a presentation for Ukraine particular practical importance because of ethnic patterns of behavior have a latent presence in Ukraine.

Keywords: *ethnic identity, auto-stereotypes, traditions, ethnic culture, isolationism, nationalism, separatism.*

УДК 316.7

Г. В. Щілінська

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА КУЛЬТУРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті надана характеристика процесів національної ідентичності та міжкультурної комунікації, встановлені зв'язки між даними поняттями, обґрунтовано значення національної й культурної самоідентифікації у процесі діалогу культур, досліджений вплив факторів, що впливають на національну ідентичність українського суспільства у процесі міжкультурної комунікації. Проведений аналіз визначених факторів, сформовані та надані висновки щодо підвищення рівня культурної ідентичності українського суспільства.

Ключові слова: взаємодія, комунікація, культура, ідентичність, міжкультурний діалог, фактори, національна ідентичність, самоідентифікація.

Постановка проблеми. В умовах безперервних глобалізаційних процесів міжкультурна комунікація виступає не просто засобом спілкування представників різних націй, народів та континентів, а й важливим інструментом їхньої взаємодії, спрямованої на досягнення спільних цілей. Отже, поглиблене дослідження процесу міжкультурної взаємодії, передумов її здійснення та виявлення основних факторів, що можуть вплинути (прямо чи опосередковано) на ефективність такої взаємодії, є актуальним питанням сьогодні. До того ж, той факт, що постійне перебування особистості в інтернаціональному середовищі може викликати трансформаційні процеси в її свідомості та призводить до зниження її культурної або національної самоідентифікації, не викликає сумнівів. Саме тому з'ясування характеру впливу на особистість та потенційних наслідків цих процесів вимагає ґрунтовного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності міжкультурної взаємодії, а також впливу діалогу культур на національну ідентичність учасників комунікаційного процесу є об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У межах сучасного соціогуманітарного дискурсу виділяють три провідні дослідницькі напрями розуміння ідентичності: антропологічний (Ф. Бегбі, К. Гірц, В. Каволіс), психологічний (Д. Левінсон, Г. Ліхтенштейн) та соціологічний (П. Бергер, Е. Гоффман, Т. Лукман, К. Пламмер, Ф. Полетта).

В. Горлова, Л. Нагорна, О. Моргун, О. Антонюк присвячують свої праці дослідженню культурної та національної ідентичності, виділяючи в ній регіональний та державний рівні. Значення культурної ідентичності в системі загальнолюдських цінностей досліджували: М. Драгоманов, С. Русова, Б. Ступарник. У працях І. Беха, М. Боришевського, А. Бойка та ін. на основі психолого-педагогічних досліджень описана роль національно-культурних особливостей розвитку у виховному процесі особистості.

Особливості розвитку культурної ідентичності в сучасному суспільстві розкриваються також у дослідженнях науковців, які займаються проблематикою питань «діалогу культур» та «міжкультурної комунікації» (М. Бубер, М. Бахтін, В. Біблер та ін.).

Отже, теоретичне підґрунтя здійснення процесу міжкультурної комунікації та явище національної ідентичності виступають досить детально описані у значній кількості наукових праць. Проте взаємний вплив цих процесів один на одного залишається дослідженим недостатньо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження основних факторів впливу міжкультурної комунікації на культурну ідентичність українського суспільства. Основними завданнями, що сприяли досягненню поставленої мети, стали: характеристика процесів національної ідентичності та міжкультурної комунікації, встановлення зв'язку між даними поняттями, обґрунтування значення національної й культурної самоідентифікації у процесі діалогу культур, дослідження впливу факторів, що впливають на національну ідентичність українського суспільства у процесі міжкультурної комунікації, проведення аналізу визначених факторів, формування висновків та прогнозів щодо підвищення рівня культурної ідентичності українського суспільства.

Теоретичні засади дослідження, методологія та характеристика емпіричної бази. Теоретичною базою дослідження виступили наукові розробки, що стосуються питання культурної, національної ідентичності та її ролі у процесі взаємодії культур: навчально-методична література, періодичні видання, незалежні Інтернет-джерела, матеріали міжнародних конференцій. Методологія дослідження ґрунтується на загальній теорії наукового пізнання. До неї належать загальнонаукові методичні прийоми (аналіз, синтез, дедукція), та емпіричні теоретичні (формалізація, гіпотетичний) методи досліджень. У процесі дослідження стану аналізу проблеми культурної ідентичності українського суспільства та впливу міжкультурних комунікацій на неї були використані наступні методи: системний аналіз (для розкриття змісту категорії «нація», «ідентичність», «культурна ідентичність», «міжкультурна комунікація» і опрацювання методики аналізу впливу між культурної комунікації на культурну ідентичність українського суспільства); методи індукції, дедукції, абстракції і формальної логіки (для визначення й уточнення економічної сутності та змісту понятійного апарату).

Викладення основних результатів дослідження. На думку Л. С. Руденко під терміном «ідентичність» слід розуміти відкриту систему, що містить у собі головні (базисні), а також локальні та ситуативні ідентичності. Базисні ідентичності існують протягом усього життя особистості та є

фундаментальними. Локальні – мають варіативний характер адекватно до тих змін, що відбуваються в соціумі. Ситуативні – виступають як усвідомлені особистістю конструкти для створення базових і короткочасних ідентичностей. Науковець наголошує, що вони взаємозалежні і мають міцні взаємозв'язки у підсистемі головних ідентичностей [Руденко, 2009, с. 65].

Як складне багатовимірне та багатофункціональне явище, ідентичність включає в себе всю сукупність взаємовідносин та зв'язків особистості в навколишньому середовищі, тим самим опиняючись всередині соціокультурної дійсності та поєднуючи в собі поняття: особа, культура та суспільство.

У Національній доктрині розвитку освіти України поняття «культура» вживається в різному контексті. Провідною ідеєю доктрини є те, що освіта ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, світової культури, мовній культурі, міжкультурній взаємодії, що є сприйнятливою і в загальнонаціональному масштабі [Про Національну..., 2002].

Розглядаючи національну культуру, Е. Гелнер визначає її як синтез національно-особливого, і загальнолюдського, переробленого й освоєного національним. Звідси спостерігається два види розвитку кожної національної культури: по-перше, як неповторної, унікальної за формою, по-друге, як частини світової культури, що виявляє себе в ній [Геллнер, 2003, с. 214].

В обох випадках національна культура виступає не тільки інструментом вираження людського начала в певній формі, а і вищою ієрархічною ланкою для нього, тобто включає його в себе. Таким чином, кожна культура йде своїми тернами до вдосконалення загальноприйнятих людських норм та цінностей.

У той же час, представників різних культур відрізняють за певним набором унікальних властивостей, що є характерними для окремих груп. Це дає змогу говорити про культурну ідентичність, сутність якої полягає в усвідомленому визнанні особистістю відповідних культурних норм і зразків поведінки, ціннісних орієнтацій і мови, розуміння свого «Я» з позицій тих культурних характеристик, що прийняті в даному суспільстві, в ототожненні себе з культурними зразками конкретного суспільства.

Перейдемо до розгляду поняття «міжкультурна комунікація». Міжкультурна комунікація як академічна дисципліна виникла в 1954 р., коли світові була запропонована книга Е. Хола і Д. Трагера «Культура як

комунікація», в якій вперше автори вжили термін «міжкультурна комунікація», яка, на їх думку, була важливою галуззю людських стосунків. Основні положення даної тематики були пізніше обґрунтовані в роботі Е.Хола «Німа мова» 1959 р., де було чітко показано тісний взаємозв'язок між культурою та комунікацією. Звідси науковець дійшов висновку про необхідність вивчення культури та вміння її застосовувати.

У вузькому значенні термін «міжкультурна комунікація» з'явився в наукових джерелах у 70-х рр. ХХ ст. У 1972 р. Це поняття було використано в роботі Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами». Завдяки зростанню наукового інтересу до процесу міжкультурної комунікації згодом була сформована наукова ланка, основою якої стали міжкультурні проблеми та їх вирішення у процесі спілкування.

Н.М. Міщенко розглядає міжкультурну комунікацію як взаємовідношення протистоячих ідентичностей, при якому відбувається включення ідентичностей співбесідників один в одного. Взаємодію ідентичностей полегшує узгодження стосунків в комунікації, визначає її вид і механізм [Міщенко].

Зарубіжні науковці підкреслюють, що поняття міжкультурної комунікації та інтеркультурної трансференції в найбільшій мірі актуалізуються в процесі перекладу [Goodenough, 1964, р. 37]. У цьому аспекті реалізації міжкультурної взаємодії текст виступає засобом та результатом комунікації. Він набуває також специфічного значення, тому що мовні одиниці, утворені у процесі міжкультурної комунікації і оформлені у текст, відповідним чином монокультурно поєднані.

Нині в теорії міжкультурної комунікації формуються нові сфери інтересів, що зумовлюють різнобічне вивчення комунікації в контексті глобалізації культури [Crystal, 2003, р. 18]. Разом із назрілими проблемами масової міжкультурної комунікації, постає питання ролі та значення цього явища або процесу у функціонуванні окремої нації.

Досить часто виникають протиріччя між зусиллями суспільства та націоналістичних сил, що несуть свою пропаганду. Перебільшення ролі національних цінностей у суспільстві, що зазнає динамічного розвитку, першочергово пов'язане економічною і соціальною кризою країни, посиленням інтересів більшості, які, як правило, приховуються за нав'язаними суспільству національними мотивами. На думку Сук О.Є., таких негативних проявів не спостерігається, наприклад, у релігії. Жоден з

основних напрямків релігії (християнство, іслам, буддизм) не виділяє людей за національною ознакою. Націоналістичні тенденції в епоху змін стають сприятливим ґрунтом для розвитку ідей націоналізму. Це відбувається, тому що позбавлена загальнолюдських соціальних ідеалів людина висуває на перший план ідеологію національну. Але незважаючи на те, що ідея «національної винятковості» є сьогодні частиною нашого життя, навіть самих реалістично мислячих людей приваблює ідея національної винятковості, і, на жаль, це не є ідеєю національної самосвідомості [Сук, 2008].

Отже, ідея націоналізму, поширена серед різних груп суспільства, що розвивається, полягає у винятковості та відмінності від інших націй, проте насправді в більшості випадків вона не є ідентичною до ідеї національної свідомості чи ідентичності.

Слід пам'ятати, що основними суб'єктами та безпосередніми носіями культури є люди та різного роду взаємодії, що відбувається між ними в соціокультурному середовищі. У процесі взаємодії особистості з іншими представниками соціуму відображається її приналежність до власної культури, а саме держави, в якій вона народилася й виросла, та до народу, представником якого вона виступає. При цьому будь-які особливості своєї культури людина сприймає як належне, а сприйняття та усвідомлення нею інших форм поведінки, мислення, способу життя відбувається лише під час її взаємодії з представниками інших культур та народів. Враження про світ трансформуються в свідомості людини в ідеї, установки, стереотипи, очікування, які стають для неї регулювальниками поведінки і спілкування [Міщенко].

Отже, через взаємодію людей один з одним, розуміння та протистояння їх культур відбувається становлення особистої національної, культурної ідентичності людини, формується уявлення особистості про свою роль у соціальній або етнічній групі, тобто усвідомлення нею приналежності до власної культури.

Майже всі сфери культурного життя (освіта, наука, релігія, моральні цінності та ін.) сприяли розвитку цивілізацій та зближенню народів. Але, з іншого боку, в світі продовжують співіснувати і взаємодіяти різноманітні культури, кожна з яких характеризується унікальними властивостями.

Культурна ідентичність людини являє собою усвідомлення власного «Я», сприйняття та аналіз власних вчинків та форм поведінки, норм та цінностей з

позицій тих правил, які панують у даному суспільстві. Зовнішньою формою прояву ідентичності є її маркування, тобто певний показник, який має бути наскрізним та притаманним певній групі, етносу чи народу. Одними з найбільш значущих символів ідентифікації є мова, стиль одягу, харчування, стиль життя, релігія, традиції та ін.

Кожна нація шанує, несе та зберігає традиції своєї культури, але, враховуючи культурну межу, вона може запозичувати традиційні здобутки в інших народів, тим самим збагачуючи власну культурну спадщину. Від збагачення національної культури залежить і розвиток загальнолюдської культури в цілому. Народ засвоює здобутки інших народів органічно, відповідно до своїх потреб і національних властивостей, що й забезпечує нормальний розвиток національної культури [Ващенко, 1994, с. 37].

Слід відзначити, що не кожна людина усвідомлює межі власної культурної ідентичності. Але в будь-якому випадку весь набір символів-маркерів зміцнює її приналежність до власної культури. Так, Т. В. Потапчук відзначає існування двостороннього зв'язку між мовою та ідентифікацією. З одного боку, використання мови як культурного смислу і маркера є наслідком ідентифікації, з другого – існування мови є необхідною умовою самоідентифікації людини в культурі. Ось чому проблема мови в сучасній Україні напружено обговорюється і її місія неоднозначно інтерпретується в державотворчому процесі [Потапчук, 2010].

Так і в культурно-історичному дискурсі України чітко диференціюється закономірність: українська культура впродовж багатьох століть чужоземного панування лише сприяла загартовуванню власної ідентичності. Завдяки дієвості цієї закономірності українська духовність зуміла в критичних точках вибору запозичувати із культур сусідніх народів лише те, що не руйнувало її енергетичне ядро, а осучаснювало його, тобто культура узгоджувалася з контекстом історичного часу. В сучасних умовах функціонування українського суспільства наголошується, що «ідентичність і людини, і держави – множинна і рухлива. І в цьому – шанс для розвитку та творчості» [Про Національну..., 2002].

На сьогоднішній день думки науковців щодо ідейності та моральності українського народу суттєво розгалужуються. На жаль, в сучасному українському суспільстві мотивація до прагнення заради власної нації, держави чи ще чогось глобальнішого не є першочерговою, як це притаманно представникам інших народностей. Усвідомлення особистістю себе як

представника української нації та культури, підтримка нею державної ідеї та системи національних цінностей досить часто мають приховану природу та наділені долею спекулятивності.

Необхідність як етнічної, так і національної ідентифікації проявляється в трьох основних базових психологічних потребах особистості:

1. Потреба в безпеці та захисті.

2. Потреба приналежності до спільності, до групи (як показав Е. Фромм, в умовах гострої соціальної кризи і атомізації соціуму, особа готова проміняти знайдену (або нав'язану) свободу на відчуття безпеки і приналежності до групи. За Е. Фроммом, саме універсальна потреба в ідентичності стоїть за прагненням людей до отримання соціального статусу і за конформізмом, як одним з чотирьох психологічних механізмів «втечі» від свободи [Мищенко...]).

3. Потреба в самовираженні власного «Я», самобутності та унікальності себе як особистості, що дає право не бути схожим на інших.

Поєднуючись, ці базові потреби проявляються в процесі індивідуалізації та самоідентифікації особистості.

Отже, процес взаємодії представників різних культур передбачає співвідношення у їх комунікації загальнолюдського і національного, що, у свою чергу, являє собою процес діалектичної взаємодії: національне відноситься до загальнолюдського як одиничне, особливе – до загального. В цьому випадку кожен учасник міжкультурної комунікації виступає представником цілої нації і входить до процесу взаємодії на таких підставах. Загальнолюдське ж проявляється у безпосередньому діалозі культур в національному і через нього, і якщо вони ґрунтуються на однакових принципах гуманізму, то ці елементи взаємодії не суперечать один одному, а процес діалогу культур завершується ефективно.

Розглядаючи співвідношення особистого, загальнонаціонального та загальнолюдського у діалозі культур, Н. Бердяєв вважав, що «людина входить у людство через національну індивідуальність, як національна людина – більше, а не менше, ніж просто людина, у неї є родові риси людини взагалі і ще є риси індивідуально-національні». Ю.П. Сурмін наголошував, що загальнолюдське, неукорінене в національному, приречене на духовну бездомність, а загальнонаціональне, не відбите в конкретно-національному, відривається від гуманізму [Сурмін, 2003, с. 117].

Аналіз теоретичних розробок у сфері впливу міжкультурної взаємодії на ідентичність українського суспільства дозволяє стверджувати, що швидкий

розвиток міжкультурної комунікації беззаперечно чинить вплив на етнічну, національну та культурну ідентичність, причому він може бути як позитивним, так і негативним. Основними факторами цього впливу є:

1. У сучасному світі передбачається необхідність приналежності людини як до соціокультурної групи, так і до етнічної спільності. У всі часи найбільш стійкою соціокультурною групою можна вважати етноси.

2. Результатом здійснення суперечливих контактів є нестабільність сучасного світу, що робить його складним для осягнення та усвідомлення. Це, в свою чергу, спонукає людей до пошуку цілісності, прагнення до вдосконалення та покращення власного буття. В таких ситуаціях особистість часто звертається до давніх цінностей свого етносу, що є надійною та перевіреною основою існування. Звідси у представників однієї нації або культури виникає відчуття згуртованості, єдності та спорідненості. Усвідомленість приналежності до соціокультурної групи дає впевненість у скрутних ситуаціях під час соціальної кризи, дозволяє динамічно та стрімко розвивати свою ідею.

До зазначених факторів впливу можна додати й думку Н.М. Міщенюк про те, що закономірністю розвитку будь-якої культури завжди була спадкоємність в передачі і збереженні її цінностей, оскільки людству необхідно самовідтворюватися і саморегулюватися. Це у всі часи відбувалося усередині етносів шляхом зв'язку між поколіннями. Якби цього не було, те людство не розвивалося б [Міщенюк...].

Перелік факторів впливу міжкультурних комунікаційних процесів на національну та культурну ідентичність українського суспільства не є вичерпним і може доповнюватись у процесі дослідження взаємозв'язку цих явищ.

На сьогоднішній день доречнішим буде розглядати загальнолюдську культуру як систему соціокультурної дійсності, а національні – як окремі її елементи. В процесі розвитку вони діють в тісному взаємозв'язку, адже одна не може існувати без іншої.

Можемо сказати, що:

1. Система цінностей є історичною змінною кожної епохи, яка зазнає трансформується у процесі розвитку суспільства.

2. Суспільна (загальнолюдська) та національна культура – невід'ємні складові одна одної.

3. Представники різноманітних націй та народностей намагаються зберегти свою ідентичність на базі сталої та визначеної етнічності та національності.

4. Процес міжкультурної комунікації видозмінює національну культуру.

Розглядаючи внутрішню інформаційну структуру спільнот, що притаманні кожному суспільству, можна помітити два напрями комунікації:

– комунікація, що пов'язана з відкриттям одного індивіда, його намірів, учинків, бажань, станів іншому – і конкретного партнера по діалогу, і абстрактного, узагальненого слухача;

– комунікація, що пов'язана із замиканням простору комунікантів від сторонніх співтовариств та перед усім навколишнім. Прикладом може слугувати розмова двох представників певної культурної спільності, які розмовляють один з одним секретною мовою, недоступною для непосвячених. Культурна ідентичність зберігається у двох зазначених варіантах, проте вони характеризують відкритість культур як прояв готовності до діалогу чи закритість як захист від сприйняття та інтерпретації себе «іншістю» [Костюк, 2011].

Висновки та перспективи. Культурна ідентичність є особливим, а головне, невід'ємним аспектом міжкультурної комунікації. Можна сказати, що вона виконує подвійну функцію. В першу чергу, допомагає комунікантам краще зрозуміти одне одного, передбачити поведінку співбесідника, тобто полегшити процес спілкування. В той же час проявляється її обмежувальна риса, відповідно до якої виникають конфліктні ситуації. Тому саме обмежувальність спонукає раціоналізувати процес міжкультурної комунікації, дозволяючи вести розмову в тематичному руслі, не торкаючись тих аспектів комунікації, що можуть призвести до конфлікту.

Д ж е р е л а

1. Про Національну доктрину розвитку освіти України: указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

2. Ващенко Г.Л. Виховний ідеал // Полтавський вісник. – Полтава: 1994.

3. Геллнер Э. Нации и национализм. – Москва: Изд-во РДЛ, 2003.

4. Костюк Т.В., Возняк С.С. Діалогічний комунікативний простір: аспект ідентичності // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ І. Філософська антропологія та філософія культури. – 2011. – № 24.

5. Міщенко Н.М. Сутність та роль культурної та етнічної ідентичності в процесі міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/452/>.
6. Потапчук Т.В. Культурна ідентичність особистості: постановка проблеми [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_27_1/pataphuk.pdf.
7. Руденко Л.С. Проблема культурної ідентичності особистості // Традиційна культура українського народу в ХХІ столітті: стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ: ДАКККиМ, 2009.
8. Смирнов П. Национальная идентичность: основные функции и факторы формирования [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/smironov/>.
9. Сук О.Є. Діалектика загальнолюдських і національних цінностей у трансформаційних процесах // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. – 2008. – № 2.
10. Сурмін Ю.П. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект // Зб. наук. пр. УАДУ: Сучасні проблеми державного управління. – Київ: Вид-во УАДУ, 2003. – Вип.1.
11. Crystal D. English as a Global Language. – 2-nd ed. – New York: Cambridge University Press, 2003.
12. Goodenough W.H. Cultural Anthropology and Linguistics. – N.Z.: 1964.
13. Huntington S.P. Who Are We? The Challenge to America's National Identity. – New York City: Simon & Schuster, 2004.

G. Schilinska. Basic factors of the influence of intercultural communication on the cultural identity of Ukrainian society.

The characteristic of the processes of national identity and intercultural communication was given in the article. The correlation between these concepts was established. The role of the national identity in the dialogue of cultures was grounded, and the impact of the basic factors on the national identity of Ukrainian society in the process of intercultural communication was explored. The analysis of the factors mentioned was done in the text of the article and the conclusions about how to enhance of the cultural identity of Ukrainian society were made.

Keywords: *interaction, communication, culture, identity, intercultural dialogue, factors, national identity, self-identity.*